

A'YÂNLIK MÜESSESESİNİN DÜZENİ HAKKINDA BELGELER

BEKİR SITKI BAYKAL

Çeşitli zamanlarda Anadolu arşivlerindeki araştırmalarım sırasında rastlayıp birer suretini almış bulunduğum ve şimdi burada yayımlamakta olduğum bu üç belge, XVIII. yüzyılın ortalarından beri Osmanlı toplum hayatında son derecede önemli bir rol oynamağa başlayan A'yânlik müessesesi ile ilgilidir. Bunlarda, zemin ve zamanın şartları ve ihtiyaçları göz önünde tutularak, devrin hükümetleri tarafından bu müesseye verilmek istenen düzen açıklanmaktadır.

Başlarındaki notlardan da anlaşılacağı üzere bu belgelerden birincisi 1766 yılı başında İstanbul'dan gönderilmiş olup Konya Kadı Sicillerinde, ikincisi de 1768 yılı sonlarında çıkarılmış olup Ankara Şer'iyye Sicillerinde kayıtlı bulunmaktadır. 1779 yılı başları tarihini taşıyan üçüncü belge ise Karaman Şer'iyye Sicillerinden alınmıştır. İstanbul, Başvekâlet Arşivi, Cevdet tasnifi, Dahiliye, Nr. 5561'de mevcut olduğunu haber aldığım I Nr. lu belgenin bir örneği, anlaşıldığına göre, bazı yerleri okunamıyacak kadar yıpranmış bulunmaktadır.

I

Şer'iyye Sicilleri

Konya, Defter Nr. 58, s. 155.

Adâlet Fermanı:

Düsturûn-i mükerrerâm... Anadolu'nun Sağ kolu yemin ve yesâriyle nihâyetine varınca vâki' olan vüzerây-i izâm... mirmirân-i kirâm... mevâlî-i fihâm... kuzât ve nuvvâb... zabitân ve a'yân-i vilâyet.... ma'lûm ola ki,

Zaman-i hilâfet-i adâlet-guster-i seniyyemde umûmen memâlik-i mahrûsamın reâyâ ve berâyâsı üzerlerinden mezâlîm ve taadiyyâtın def u ref'ine ve zuafânın sâye-i cenâh-i re'fet-necâh-i mülûkânemde müstazîl ve müsterihu'l-hâl olmalarına leyl u nehâr cenâb-i saltanat-meâbımın sa'y u ihtimâmı ve cehd u ikdâmı derkâr ve bedîdâr olduğundan gayrı etrâf ve büldândan Der-i aliyyeme gelen erbâb-i mesâlihden keyfiyyet-i reâyâ ve asûdegî-i zuafâ istifsâr ve zulm u taaddî var mıdır deyû ahvâl-i ibâdu'l-lâhı suâlden hâli olmayub ve murad-ı hümayûnum mücerred fukarây-i raiyyetin rahat u arâmişlerine taalluk eylemiş iken kazalar A'yânı celb-i menfaatları kasdiyle vâlilere varub A'yânlik için buyuruldu taleb ve vâliler dahi vâfir akçaların alub yedlerine dil-hâhları üzere A'yânlik buyuruldu virub buyuruldu ahz edenler dahi kazalarına varub kazasının hâkimini itmâ' ve irzâ ve "ben A'yânlik buyurulduşuna şu mikdar akça verdim" deyû iki katımı Salyâne defterine idhâl ve fukaradan tahsil ile hânümânlarımı harab ve ciğerlerini ateş-i zulm ile kebâb idüb evâmir-i şerifemle olan tekâlîfi vermekte zuafây-i raiyyetin acz u ıztırafları var iken bu vechile bir kat dahi rahnedâr ve mazhar-i hasâr olduklarından başka fukaranın ahz-i emvâlîne haris olan gaddarlar ahaduhumâ âhare haseden nice müfteriyyât isnâd ve kuzât ve nuvvâbın fakr-i(?)lisanın-

dan olmak üzere hilâf-i vâki' arz almağa i'tiyâd birle tarafgîrleri olan hevadârları ile Der-i aliyeme gönderüb şikâyetleri zâhir-i halde sıhate haml ile emr-i şerifim virilüb ve ba'zan mübâşir dahi gönderilüb mahalline vardıkda cemiyet ve mağlata ve fesâd zuhûriyle tarafeyn tecrîm ve tazyik olunub encâmında mazarratı fukaraya râci' olarak nizâm-i vilâyetin ihtilâline ve bu takrîb ile zuafây-i reâyânın evtânlarından dür ve mehcûr olmalarına sebep ve illet oldukları sahîhan ve tahkîkan sâmia-i mülûkâneme vâsıl olub fukaranın rahat u refâhiyyetleri için bu gûne mezâlîm u mefâsidin ve mazârr-u mekâyîdin def' u ref'i esbâbına teşebbüs olunarak madde-i merkûme taht-i zâbitaya idhâl olunmak vâcibât-i umûrdan olub ve elyevm kazalarda A'yân-i vilâyet bulunanlar fukaraya hayır-hah ve muîn ve zaleme ve yaramaza bağîz ve mühîn ve ru'yet-i umûr-i fukarada sadâkat-i istikametleri zâhir ve mütebeyyin olanlar A'yânlıkta ibka ve umûr-i reâyâ sadâkat üzere ru'yet ettirilüb ancak murad-i hümâyunum A'yânlık masrafi cerîmesinden fukaray-i raiyyetin tahlîsi ve istirahatları ve nizâm-i beldenin ihtilâl ve ihtilâfdan himâyet ve siyâneti olmağın imdi fi-mâ-baad zinhâr ve sad zinhâr vülât ve hükkâm taraflarından A'yânlık için buyuruldu ve mürâsele virilmeyub ve eğer fukaray-i raiyyet tarafınıza varub bir kimesnenin A'yân nasbını istid'a ederler ise sadâkat ve istikamet ve fukaraya şefkat ve himâyet ile mevsûf ve mahâsin-i etvârî cümle indinde müselleme ve ma'rûf olduğuna tahsil-i ittıla' olunduktan sonra hasbîce keyfiyyet-i hâli Sadr-ı a'zam ve vekil-i mutlakım tarafına tahrir ve i'lâm olunup Sadr-i a'zam tarafından dahi ahali-i fukaranın A'yânlığa taleb eyledikleri kimesnenin fi'l-hakika haber verildiği üzere evsâf-i mezbûre ile ittisâfî var mıdır, hâl u sîretine kemâl-i tahazzür ve dikkat ile ilm u yakîn geldikte mesned-âray-i Sadâret-i uzmâ tarafına mektub veya kaime ile cevabı vülâta tahrir olunub ol şahs matlûbu'l-gâye şurût-ı mezbûre ile A'yân nasb olunduktan sonra sadâkat ve istikamete münâfî fukaranın salyânesine kendü nefsiçün akça zam ve tevzi' olduğuna reside-i sâmia-i hümâyunum olmak lâzım gelür ise siyâseten cezası tertib olunmak üzere Der-i aliyemde bu re'y, hüsn-i karar-dâde ve müstahsen görülmeğın keyfiyyeti aceleten i'lân ve işâat olunmak üzere mahsûsan işbu emr-i şerifim isdâr ve . . . ile irsâl olunmuştur. Adâlet-pezir-i sudûr olan işbu emr-i celilü's-şânım her kazanın sicill-i mahfûzuna sebt ve kayd ve fi-mâ-baad zikri murûr eden rabita-i hasene üzere A'yânlık umûrunda düstûru'l-amel tutulub ser-i mü hilâfından hazer ve mücânebet edile; şöyle ki nizâm-i merkumun hilâfına hareket olduğuna sem'i-i hümâyunuma lâhik olmak lâzımgelur ise azl ile kanaat olunmayub halef ve selef ukubât-i şedîdeye mazhar olacakları bî-iştibâhdır; ona göre amel ve hareket olunmak babında ferman-i âli-şânım sâdir olmuştur. Buyurdum ki mübâşir Hasan hatt-i şerifimle vusûl buldukda bu babda... Fî evâhir-i şehri Recebi'l-ferd li-seneti tis'a ve seb in ve mie ve elf.

II. Şer'iyeye Sicilleri

Ankara Defteri Nr. 155

vesika Nr. 147.

Karaman Defteri Nr. 284, s. 52

Düstûrûn-i mükerremûn, müşîrûn-i mufahhamûn, nizâmü'l-âlem, müdebbirü umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mütemmimû mahâmî'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib, mü-mehhidû bünyani'd-devle ve'l-ikbâl, müşeyyidû erkânî's-saade ve'l-iclâl, el-mahfufûn bi-sunûfî avâtîfî'l-meliki'l-a'lâ Anadolu'nun Orta kolu yemîn ve yesâriyle nihayetine

varınca vâki' olan vüzerây-i ızâm edâme'l-lâhu teâlâ iclâlehüm ve eâzimu'l-ümerâ'il-kirâm, efâhimü'l-küberâi'l-fihâm, ulû'l-kadr ve'l ihtirâm, eshâbü'l-izz ve'l-ihtişâm, el-mahfufün bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ mirmîrân-i kirâm dâme ikbâlühüm ve akzâ kuzâti'l-müslimîn, evlâ vülâti'l-muvahhidîn, meâdinü'l-fazâil ve'l-yakîn, râfiû i'lâmi'ş-şeria ve'd-dîn, vârisû ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn, el-muhtassün bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-muîn mevâli-i ızâm zidet fezâilühüm ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hük-kâm, maâdinü'l-fezâil ve'l-kelâm sâir-i kuzât ve nüvvâb zide fazlühüm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân bi'l-cümle zabitân zide kadruhum tevki'i refi'i hümayûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki,

Memâlik-i mahrûsamda vâki' büldân ve kazalarda A'yân nasbı ahâli-i vilâyetin ale'l-umûm ittifak ve ihtiyâr eyledikleri kimesneler olmak ve umûr-i mühimme ve vilâyet bu makule muhtar-i ahali olub ma'rifet-i şer' ile A'yân nasb olunan kimesnelerin yedleriyle rü'yet olunmak kavâid-i kadîmeden olmağla emr-i âli ile A'yân nasbı memnû' ve A'yânlık hususu ahali-i vilâyetin taleb ve ittifak eyledikleri kimesnelere menû olub lâkin ba'zı kazalarda mûna'am ve zî-kudret kimesneler kendûlarının A'yân nasbında ahalinin rızâ ve ittifakları yoğiken birer takrîb ile vâli ve hâkim taraflarına ilticâ ve bezl-i irtişâ ile kendûlarını A'yân nasb itdürüb fukarânın Sâlyane defterlerine emir ve defterden ziyade kendû nefisleri için akça zammı ve ağrâz-i nefsâniyyeleri icrâsiyçün ehl-i ırz makulelerini vâli ve hâkime gamz ve tecrîm itdirmek misillü sû-i harekete tasaddî ve cesaret eyledikleri mesmû' olmak hasebiyle mahzûr-i mezkûrun indifâi ile nasb olunacak A'yânın nasbı hususunda ahali-i vilâyetin ittifak ve ittihadları ve ol kimesnenin ahvâli ma'lûm ve zâhir olmak mülâhazasiyle fi-mâ-baad vâli ve hükâm taraflarından A'yânlık için buyuruldu ve mürâsele verilmeyub fukaray-i raiyyetin taraflarına varub A'yân nasbını istid'a eyledikleri kimesnenin mahâsin-i etvârı cümle indinde müselleme ve ma'rûf olduğuna tahsil-i vukuf ve ittılâ' olunduktan sonra hasbîce keyfiyyet-i hâl Sadr-ı a'zam tarafına i'lâm ve Sadr-ı a'zam tarafından dahi ol kimesnenin hâl ve sîretine ilm-i yakîn hâsıl oluduktan mektub veya kaime-i Sadâret-penâhî ile cevabı vilâyete tahrir olunmak üzere A'yânlık hususunun nizâmını havi yetmişsekiz senesinde hatt-ı hümayûn-i şevket-makrûn ile muanven Rumeli'nin üçer kollarına ve yetmiş dokuz senesinde kezâlik Anadolu'nun üçer kollarına dahi ber-minvâl-i muharrer tenbih ve te'kidi müştamil mufassal ve meşrûh evâmîr-i şerifeyi isdâr ve irsâl ve nizâm-i mezkûr mehâkim sicillâtına sebt ve kayd olmuş olub ancak el-hâletü hâzihi hengâm-i sefer olduğundan umûr-i mühimmenin kesreti derkâr ve serian ve âcilen teşsiyyet ve ikmalleri lâzime-i vakt u hâl olmağla umûr-i mühimme ve levâzım-i seferiyyenin murâd-i Hümayunum olduğu üzere acâleten rü'yet ve tekmilleri A'yân-i vilâyet olanların cümle ile bi'l-ittifak ikdâm ve ihtimamlarına muhtac idüğü vâreste-i kayd ve âşikâr iken minvâl-i mezkûr üzere kazalara nasb olunan A'yândan biri fevt veyahut ihrâc ve yerine âhiri nasb olunmak iktizâ eyledikte verilen nizâm mucibince keyfiyyet Sadr-ı a'zam tarafına i'lâm ve cevabı vilâyete tahrir ve A'yân nasb oluncaya dek zaman murûru hasebiyle umûr-i ibâdın ta'tiline ve ale'l-husûs akdem ve ehemmi mahammdan olan deve ve katır ve bârgîr mübayaaları ve mekkâri hususlarının ve sair hidemât-i mühimme-i seferiyyenin te'hirine bâis ve bâdî olduğu zâhir ve bedidâr olduğuna binâen fi-mâ-baad A'yân nasbı maddesiçün Der-i âliyyeme i'lâm ve cevabı vurûduna intizâr olunmayub kavâid-i kadîme üzere bir kazanın A'yânı fevt oluduktan veyahut zulm u cevri sebebiyle tebdil iktiza eyledikte ol belde ve kaza ahali ale'l-umûm her kimi A'yânlığa taleb ve ihtiyâr ederler ise bu vechile ahalinin

matlûb ve muhtârları ve mu'temed ve mu'tedil ve mücerrebu'l-etvâr olan reâyâ-perver kimesne ma'rifet-i şer' ve cümle ittifakıyla A'yân nasb olunmak ve mukaddemâ ber-vech-i meşrûh A'yân nasbı hususunun nizâmını muhtevî sudûr eden evâmîr-i şerifem kayıdları mahallinden ref' ve terkîn olunmak bâbında hatt-i hümâyûn-i riâyet-makrûnum şeref-yâfte-i sudûr olmağın i'lâm ve iş'ârı havi işbu emr-i şerif-i âli-şânım isdâr ve mübâşir ta'yin olunan Sadr-ı a'zam cindîlerinden kîdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Elhac Abdullah ile irsâl olunmuştur. İmdi ber-vech-i muharrer mukaddemâ nizâmı havi sudûr eden evâmîr-i âliyyenin kayıdları mahallinden ref' ve ilka olunmağla fi-mâ-baad büldân ve kazalarda A'yân olanlardan biri fevt olub veyahut fukaraya zulm ve ağrâz-i nefsâniyye icrâsı kasdiyle muhill-i nizâm vaz' u hareketi zuhûruna binâen bi'l-ittifak azl ve ihracı lâzımgelub yerine âharın A'yân nasbı iktizâ eyledikde ol belde ve kazanın bi'l-cümle ahali ve reayâsının muhtârları olan mu'tedil ve munsıf ve mu'temedün aleyh kimesne her kim ise ma'rifet-i şer' ile A'yân nasb ve ta'yin olunub lâkin vülât ve hükâm taraflarından muhtâr-i ahâli olmayan kimesnelere celb-i mâl için emr-i hümâyunuma mugayir ale'l-umûm ahali-i vilâyetin muhtâr ve matlubları olmayan zalemeden kimesnelere A'yânlık için buyuruldu ve mürâsele verdiği ve ahali ve reâyaya emir ve defterden ziyade zulmen akçe tevzi' ve tahsiline şurû' ve âhar vechile cevri u zulme tasaddı olunduğu ahali taraflarından Der-i aliyeme şikâyet ve şikâyetleri nefsü'l-emre mutâbık olduğu bi't-tecessüs tahkik olundukda bu misillûları A'yân nasb idüb zülumlarına ruhsat veren vülât ve hükâmın azl ve te'dibleri icrâ olunacağı dahi cümlelerin yakînen ma'lûmu olub ana göre ale'd-devâm işbu emr-i hümâyunumun mazmûn-i münifi ile amel ve hareket ve hilâfından tehâşi ve mücânebet eylemeniz babında ferman-i âli-şânım sâdır olmuştur buyurdum ki..... vusûl buldukda bu babda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-i vâcibü'l-ittiba' ve lâzîmü'l-ımtisâlimin mazmûn-i itaat-makrûnu ile âmil olub hilâfından gâyetü'l-gaye tehâşi ve mücânebet eyleyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız. Tahriren fi evâil-i şehri-i Ramazani'l-mübârek sene isnâ ve semânin ve mie ve elf.

İslâmbol
El-mahrûsa

III. Şer'iyye Sicilleri,

Karaman Defteri,
Nr. 284, s. 52.

[Konya'da Mevlâna Müzesindeki Karaman Kadı defterlerinden birinde yer alan bu belgenin, başta "düstûrûn-i mükerremûn..." diye başlayıp sayfa 4, satır 5 deki "şeref-yâfte-i sudûr olmağın i'lâm" ibaresiyle biten kısmı, yukardaki II numaralı belgenin aynıdır. Esas metinlerinde rastlanan ve daha çok yazıcıların yanılmalarından ileri geldikleri anlaşılan birkaç değişik kelime, aslında ayrı olan bu iki vesikanın mânalarını değiştirecek nitelikte değildir. Bu sebeple metin, sözü geçen parçası çıkarılarak yayımlanmıştır.]

...şeref-yâfte-i sudûr olmağın i'lâmı hâvi ve mutazammın bin yüz seksen iki senesi evâil-i Cumâde'l-âhiresinde tekrar Anadolu'nun ve Rumeli'nin üçer kollarına ahkâm-i celîle neşr olunduğu Divân-i hümâyûnumda eğerçi mukayyedir, lâkin eğer ber-vech-i muharrer emsâr ve kazâlarda A'yânlık iddiasında olan tama'kârlar hilâf-i nizâm ve mugayir-i hatt-i şerif ahali-i sekene-i memleketin intihab ve ihtiyâr ve irâdeleri

bulunmaksızın vâsilere ve mütesellimlere iltica ve sahte(?) ve müzevirlik ettikleri mehâzırları takdim ve mebâliğ-i vâfire bezliyle ellerine buyuruldular ahz ve vülât ve mütesellimler dahi vazifelerinden hâric A'yânlık buyurulduları itâsına cesâret ve bu keyfiyette memleketlerince ihtilâl ve fesâdı ve reâyâ ve beyânın (. . . .) emn u rahatlarını müstelzim olduğu ve teshil-i mehâmm-i seferiyye zımnında A'yân ihtiyâr ve nasbı rızâ ve intihab-ı ahâliye tefvîz olmuş iken kat'â şurût-i mezkûre riâyet olmadığı tahkik-kerde-i şahânem olduğu cihetden yetmiş sekiz ve dokuz senelerinde verilen nizâm muktezâsınca fi-mâ-baad her bir kaza ve belde ahâlisinin A'yânlığa ihtiyâr eyledikleri kim ise mahzar ve i'lâmı Dersaadetime gelüb mefhûmu ve müeddâsı Sadr-ı a'zamın ma'lûmu olduğu akabinde müntahab olacak A'yân umûr-i vilâyetini hasbîce görmek ve kendü nefsiyçün emr-i defterinden hâric fukaray-i raiyyete habbe-i vâhide tahmil ve kimseye zulm u taaddî eylememek ve öyle muhâlif-i rızâ bir vasfı işitildiği takdirde nefy u ta'zîr ile iktifâ olunmayub ibreten li's-sâirîn hakkından gelinmek şurûtu derciyle A'yân ta'yin olunmasına izin ve ruhsatı nâtik Sadr-ı a'zam cânibinden ol memleketin vâli ve mütesellimine kaame ve mektub yazılmak, vâli ve mütesellimler A'yân olacak şahısdan ve âhali ve reayâdan bu mukabelede bir akça almamak hususları taht-i nizâma idhâl olunmasına irâde-i hidivânem taalluk etmekle işbu emr-i şerifim isdâr ve . . . ile irsâl olunmuştur. Bu nizâmdan maksûd vedâyi'-i Rabbi'l-âleminin iktisâb-i emn u râhatları iken A'yânlık nizâyı nice vilâyetlerde münâzaalar tahaddüs ve aralıkda ehl-i ırz pâyımâl olduğu âşikâr olduğuna binâen ba'd-ez-în memâlik-i mahrûsamın kâffe-i kaza ve büldân ve emsârın kuzât ve sükkân umûrlarını idâreye her kimi A'yân intihab ederler ise arz ve mahzarlar ile ol şahsın sîret u ahvâli ve A'yânlık ehliyeti ve istihkakını Der-i âliyyeme yazub sıhhat-i ahbârlarına Sadr-ı a'zamın ilmi lâhik ve izn u ruhsatı hâvi kaame ve mektub verilmedikçe A'yân nasb olmamak ve bu râbitanın hilâfi harekete cesâret edenlerin eşedd-i ukubet ile cezâları icrâ kılınmak ahass-ı murâd-ı padişahânem idüğü Siz vüzeray-i müşâr ve mîrmîrân ve mevlânâ ve sâir mumâ-ileyh'-siz, ma'lûmunuz oldukda müfâd-i hükm-i itaat-rehînimi Sicillâta sebt ve bundan böyle A'yân-i memleket olanlardan müntehab-i ahâli ve evsâf-i hasene ile muttasıf her kim ise ol kaza ve kasaba ve beldenin mecmû'-i sekene ve reâyâsı hüsn-i rızâ ve ihtiyârlariyle şahs-i mezkûru A'yânlığa kabul eylediklerinde derhâl keyfiyyet-i hali i'lâm ve mahzarları ile Dersaadetime iş'âr ve Sadr-ı a'zam taraflarından kaziyye-i icâzeti şâmil mektûb ve kaame varmadıkça ferd-i âferide A'yân olmamak ve A'yânlık buyurulduzu verilmemek ve bu mukabelede bir para ve bir habbe almamak üzere tanzîm ve cümleye i'lân ve bu nizâm düstûru'l-amel tutulmasına ihtimâm ve dikkat ve hilâfından be-gâyet hazer eylemeniz babında ferman-i âli-şânım şâdir olmuştur. Buyurdum ki vusûl buldukda bu babda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan ferman-i vâci-bu'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-i itaat-makrûnu ile âmil olub hilâfından be-gâyet tehâşi ve mücânebet eylesesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılarsız. Tahrîren fi evâhir-i şehri-i Rabîu'l-evvel sene selâse ve tis'in ve mie ve elf.

